

Jarosław Stolicki

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
e-mail: jaroslaw.stolicki@uj.edu.pl

ORCID: 0000-0002-8357-8101

DOI: 10.15290/mhi.2022.21.01.17

Materiały do działalności sejmiku kijowskiego z II poł. XVII w. w księgach grodzkich dawnego województwa kijowskiego

ABSTRAKT

W Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy w Kijowie znajdują się księgi grodzkie dawnego województwa kijowskiego. W połowie XIX w. zostały zebrane przez zaborcę i oddane na przechowanie do nowo utworzonego archiwum. Były one prowadzone od 1566 r., kiedy na Litwie przeprowadzono reformy. Pochodzą także z II poł. XVII w., kiedy sejmik województwa odbywał się we Włodzimierzu. Szlachta kijowska dążyła, aby po wojnach z Kozakami i Moskwą księgi grodzkie były zabezpieczone przed zniszczeniem, a następnie została przeprowadzona ich rewizja. Sejmy w 1658 i w 1661 r. uchwaliły w tym celu także konstytucje. Konieczne było również przeprowadzenie zmian, w wyniku których usprawniono sądownictwo, ponieważ Kijów (miejsce sądów) znajdował się w rękach moskiewskich. W artykule zwrócono uwagę na postanowienia sejmików województwa kijowskiego w instrukcjach i laudach dotyczące rewizji ksiąg. Przeprowadzono kwerendę w księgach grodzkich żytomierskich, owruckich i kijowskich z czasów wygnania. Przedstawiono stan ich zachowania na podstawie ówczesnych źródeł. Porównano te zapisy z informacjami ze współczesnego inwentarza i przeprowadzoną przez autora kwerendą (aneks II). Księgi żytomierskie i owruckie częściowo zachowały się. Księgi kijowskie sprzed 1648 r. zostały zagarnięte przez Moskwę. Po roku 1684 zaczęto prowadzić nowe księgi kijowskie, które do dziś znajdują się w zasobie archiwum w Kijowie. Przedstawiono źródła do dziejów sejmiku kijowskiego, które znajdują się w tych księgach.

Materials for the Activities of the Kiev Dietine From the Second Half of the 17th Century in the Town Records of the Former Kievan Palatinate

ABSTRACT

The holdings of the Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv include the *castrum* records of the former Kievan palatinate. In the mid-nineteenth century, they were collected by the Russian government and deposited in the newly created archive. Those records have been maintained since 1566, the date of the major legal and political reforms in Lithuania. In particular, they include the records of the second half of the seventeenth century, when the palatinate dietine was held in Włodzimierz. The Kievan nobility prevailed in their desires to preserve the *castrum* records from destruction, and to have a revision carried out after the wars with the Cossacks and Muscovy, in accordance with the constitutions of 1658 and 1661. Judicial reforms have also been necessary, since Kyiv (the traditional seat of the courts) remained in the hands of Muscovy. The article discusses the resolves of the Kievan palatinate dietines regarding the revision of records, and the results of the query of the Żytomierz, Owruć, and Kyiv *castrum* records from the exile period. The state of preservation of those records is presented on the basis of contemporary sources. These records were compared with the information from the contemporary inventory and an archival query conducted by the author /Annex II/. The records of Żytomierz and Owruć are preserved partially. The Kyiv records predating 1648 were seized by Muscovy. After 1684, new Kyiv records collections has been established, which is still kept in the archives in Kyiv. The sources for the history of the sejmik of Kyiv, which can be found in these books, are presented in the article.

Słowa kluczowe: województwo kijowskie, sejmiki, lauda, grody, księgi grodzkie

Key words: Kievan palatinate, sejmiks, lauda, castles, town books

Księgi sądowe pochodzące z prowincji małopolskiej są dziś przechowywane w archiwach w Krakowie i Lublinie oraz na Ukrainie we Lwowie i w Kijowie. Badacze pisali już o tych, które po rozbiorach znalazły się na terenie Imperium Habsburgów¹. Najsłabiej znane w polskiej historiografii są księgi sądów szlacheckich przechowywane w Centralnym Państwowym Archiwum Histo-

¹ Wymienić tu trzeba przede wszystkim studia Przemysława Dąbkowskiego, *Księgi sądowe halickie za czasów polskich*, Lwów 1917; *Palestra i księgi sądowe trembowelskie za czasów polskich*, Lwów 1920; *Zaginione księgi sądowe województwa ruskiego i bełskiego*, Lwów 1921; *Palestra i księgi sądowe ziemskie i grodzkie w dawnej Polsce*, Lwów 1926; *Katalog dawnych aktów sądowych polskich województwa ruskiego i bełskiego przechowywanych w Archiwum Państwowem we Lwowie*, cz. I, Lwów 1937; *Księgi sądowe lwowskie w dawnej Polsce*, Lwów 1937.

rycznym Ukrainy w Kijowie. Zostały one rozpoznane jeszcze w XIX w.², ale w czasach ZSRR możliwość korzystania z nich przez historyków zagranicznych była utrudniona. Są tam przechowywane księgi dawnego województwa wołyńskiego, podolskiego oraz ukraińskich: kijowskiego i braclawskiego. Zbiór ksiąg sądowych dawnego województwa kijowskiego jest całkiem pokaźny. Są to fondy: numer 2, który zawiera księgi grodzkie kijowskie (192 księgi), numer 11 zawierający księgi grodzkie żytomierskie (178 ksiąg) oraz fond numer 15, w którym znajdują się księgi grodzkie owruckie, a liczy on 15 ksiąg³. Pewna część pochodzi z II poł. XVII w. Oprócz nich w archiwum znajdują się księgi ziemskie z tych grodów, ale tych nie ma z interesującego nas okresu. W aneksie I przedstawiono stan ksiąg z tego czasu zgodnie z przeprowadzonymi wówczas rewizjami, o podjęcie których upominały się sejmiki. W aneksie II znajduje się zestawienie ksiąg sporządzone na podstawie inwentarza archiwalnego, który został zweryfikowany przez niżej podpisanego.

W pierwszej połowie XIX w. władze carskie gromadziły w Kijowie dawne księgi sądowe z terenów zagarniętych przez Rosję podczas rozbiorów. Były one dla zaborcy aktami urzędowymi. Najpierw dla ich przechowywania została powołana w 1843 r. Komisja Archeograficzna, którą utworzono w celu przejęcia kontroli nad prowadzonym procesem legitymizacji szlachty⁴. Równocześnie trwały represje popowstaniowe. Działalność naukowa komisji miała skupić się na wykazaniu, że żywioł polski na tych ziemiach był obcy i szkodliwy, a celem było uzasadnienie zaborów Rzeczypospolitej. Na bazie komisji i z inicjatywy jej członków powstało w 1852 r. Centralne Archiwum Dawnych Aktów, którego zadaniem było przyspieszenie procesu gromadzenia ksiąg. Po wstępnym opracowaniu ksiąg dziesięć lat później w latach 1862–1864 zaczęły powstawać pierwsze inwentarze np. Edwarda Stankiewicza, do którego poprawki

² Podczas I Zjazdu Historyków Polskich wspominał o nich Zygmunt Radziwiński, który zwrócił uwagę na dużą ilość cennych ksiąg oraz istniejące już wtedy sumariusze, mogące być pomocne w korzystaniu z nich, *Pamiętnik Pierwszego Zjazdu Historycznego Polskiego imienia Jana Długosza, odbytego w Krakowie w czterechsetną rocznicę jego śmierci*, wyd. M. Bobrzyński, M. Sokołowski, Kraków 1881, s. 42-52, 126-127.

³ W.L. Babkina, *Kolekcja ksiąg wpisów w Centralnym Państwowym Historycznym Archiwum Ukrainy w Kijowie*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 1999, t. 10, s. 39-48.

⁴ Podsumowaniem stanu wiedzy w polskiej historiografii na początku XXI w. był artykuł Janusza Kurtyki, *Zapomniane pomniki cywilizacji europejskiej. Zespoły ksiąg sądowych „szlacheckich” i miejskich z czasów I Rzeczypospolitej (XVI–XVIII w.) w Kijowie*, „Rocznik Krakowski” 2005, t. 71, s. 93-114. Tam także przegląd wcześniejszej literatury rosyjskiej, sowieckiej i ukraińskiej. Artykuł ten był oparty na wniosku grantowym przygotowanym przez zespół pod kierunkiem prof. Kurtyki, zakładającym kwerendę w zbiorach ksiąg kijowskich. Efekty działalności zespołu w latach 2006–2012 przedstawiła B. Nykiel, *Kolekcja grodzkich i ziemskich ksiąg sądowych w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy w Kijowie w świetle projektu „Zapomniane pomniki Cywilizacji Europejskiej”*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 6, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2013, s. 59-82.

wprowadził Iwan Kamanin⁵. Kolejny katalog opracowany został w 1929 r. przez Wiktora Romanowskiego. Część ksiąg została prawdopodobnie zniszczona w 1943 r. W 1958 r. sporządzono kolejny przewodnik archiwalny. W nim uwzględniono zniszczenia wojenne i zmieniono sygnatury.

Księgi w dawnym województwie kijowskim były prowadzone w Kijowie, Owruclu i Żytomierzu od 1566 r., kiedy na Litwie przeprowadzono reformy ustrojowe⁶. Przy czym roki grodzkie odbywały się jedynie w stolicy województwa, zaś w pozostałych miastach jedynym zadaniem urzędów było prowadzenie ksiąg. Sejmik województwa zaś odbywał się od czasów Stefana Batorego w Żytomierzu, ponieważ największe skupiska szlachty zamieszkiwały w powiatach owruckim i żytomierskim.

Od początku prowadzenia ksiąg w województwach ukraińskich co jakiś czas ulegały one zniszczeniu. W latach 1607 i 1609 sejm uchwalił konstytucje o odbywaniu sądów ziemskich tylko w stolicy województwa⁷. Postulując tę zmianę szlachta kierowała się troską o bezpieczeństwo ksiąg, które w trakcie przewożenia ulegały zniszczeniu. Straty te powiększyły się podczas powstania Chmielnickiego, kiedy Kozacy opanowali miasta w województwie kijowskim. Księgi nie były wówczas prowadzone. Powrót ziemian na Ukrainę nastąpił w wyniku ugody zborowskiej. Przebiegał on jednak z dużymi trudnościami, na skutek oporu Kozaków. Jan Kazimierz powierzył wojewodzie kijowskiemu Adamowi Kisielowi zadanie doprowadzenia do odzyskania posiadłości przez szlachtę i odbudowy administracji⁸. Dzięki działającym oddziałom powiatowym udało się doprowadzić do otwarcia grodu w Żytomierzu i prowadzenia w nim ksiąg grodzkich. Na sejmie w styczniu 1650 r. doszło do zatwierdzenia ugody zborowskiej i rejestru kozackiego, co dawało nadzieję na stabilizację w relacjach z Kozakami. Podczas sejmiku relacyjnego 7 marca 1650 r. szlachta powołała komisarzy do rewizji ksiąg owruckich i żytomierskich, w celu oszacowania zniszczeń i przedstawienia stanu zachowania⁹. Wyników tej rewizji nie znamy, więc nie wiadomo, jakie były straty w zasobie w początkowym okresie wojen. Napiecia na tych ziemiach nie zakończyły się, a po bitwie pod Batohem nastąpiła

5 Problem przedstawił W. Straszko, *Inwentaryzacja ksiąg wpisów w Centralnym Państwowym Historycznym Archiwum Ukrainy w Kijowie*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 1999, t. 10, s. 49-54. Informacje te także w artykułach J. Kurtyki i B. Nykiel.

6 A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569-1763*, Warszawa 2002, rozdz. II.

7 Konstytucja z 1607 r. *O Rokach Ziemskich Kiiowskich*, *Volumina Legum* 1980, t. 2, s. 447 (dalej: VL) została uchwalona na prośbę Kijowian, a została potwierdzona na kolejnym sejmie, ibidem, s. 470, *O Rokach Kiiowskich Ziemskich*.

8 O sytuacji na Ukrainie w tym czasie J. Stolicki J. Sytniewski, *Powrót szlachty polskiej na Ukrainę po ugodzie zborowskiej*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2021, t. 18, s. 139-159.

9 O zainteresowaniu szlachty problemem ksiąg, jej trosce o zabezpieczenie ocalałych oraz przeprowadzenie ich rewizji pisałem w artykule *Księgi województwa kijowskiego w czasie wygnania*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2022, t. 149, z. 2.

powtórna ucieczka ziemian z Ukrainy. Jej powrót nastąpił po zwycięstwach w 1660 r. W 1661 r. Kijowianie odbyli sejmik w Żytomierzu, ale jego postanowienia zostały oblatowane we Włodzimierzu, ponieważ tamtejszy urząd grodzki nie działał¹⁰. Sejm w 1661 r. uchwalił konstytucję, która zapowiadała przeprowadzenie rewizji ksiąg w województwach uwolnionych od wojsk nieprzyjacielskich¹¹.

W wyniku umocnienia wpływów polskich na Prawobrzeżu udało się przywrócić funkcjonowanie grodu w Żytomierzu. W 1664 r. rozpoczęto prowadzenie nowej księgi, w której na początku podstarości Paweł Ziółkowski przedstawił losy ksiąg żytomierskich w czasie powstania Chmielnickiego. Gród nie działał w latach 1652–1664, ale na prośbę szlachty starosta żytomierski Eustachy Jan Tyszkiewicz rozkazał, aby księgi przywieźć z jego rodzinnej posiadłości w Wojsławicach, gdzie były przechowywane¹². Przywieziono 12 ksiąg. Informacje o zachowanych księgach z II poł. XVII w. znajdujemy w prywatnym dokumencie podsędka kijowskiego Jana Olizara (aneks I, 1). Wynika z niego, że w latach 1649–1652 były prowadzone dwie księgi, a w połowie lat 60. XVII w. jeszcze jedna, do której te dokumenty zostały wpisane. Potem gród w Żytomierzu nie funkcjonował, a księgi żytomierskie wznowiono dopiero pod koniec 1701 r.¹³

W tym czasie nie działał też gród w Owruczu. O księgach mamy informacje, że były przechowywane w tamtejszym zamku. W związku z tym Kijowianie na sejmiku 14 grudnia 1667 r. podjęli decyzję, aby pisarz grodzki owrucki Marcin Suryn ściągnął tamtejsze księgi do Łucka¹⁴. Niespokojna sytuacja na Ukrainie utrzymywała się do zakończenia wojny z Portą. W 1678 r. szlachta kijowska podjęła działania w celu uporządkowania ksiąg owruckich. Nowo powołani urzędnicy grodzcy odebrali je (po pewnych kłopotach) od Marcina Suryna. 12 września 1679 r. podczas sejmiku deputackiego przeprowadzono ich rewizję (aneks I, 2). Przedstawia ona stan ksiąg po zniszczeniach z czasów powstania i późniejszych niepokojach. Na jej podstawie można ocenić, jakie księgi zostały zniszczone później.

Szlachta nie była jednak zadowolona z wyników tej rewizji, zwłaszcza że na Kijowszczyznę powracało coraz więcej ziemian, którzy dążyli do ponownego objęcia swych włości. Posiadali oni zastrzeżenia dotyczące stanu zachowania

¹⁰ *Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волыньском генерал-губернаторе* (dalej: Archiv), cz. II, t. 2, *Акты для истории провинциальных сеймиков Юго-Западного края во второй половине XVII века*, Киев 1888, s. 119.

¹¹ „Securitas bonorum, et honorum, Woiewodztw, Kiiowskiego, Braclawskiego, Wołyńskiego, y Czerniechowskiego”, VL, t. 4, s. 338.

¹² Центральний державний історичний архів України, м. Київ (Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie (dalej: CDIAUK), f. 11, ks. 15, k. 1v-2.

¹³ O tym w artykule, J. Stolicki, *Księgi województwa kijowskiego...*

¹⁴ CDIAUK, f.28, ks. 107, k. 719-720, J. Stolicki, *Księgi województwa kijowskiego...*

ksiąg oraz dostępu do nich. Należało więc doprowadzić do uregulowania funkcjonowania sądów i prowadzenia ksiąg. Wprawdzie na sejmie w 1658 r. przeprowadzono pewne zmiany, ale pozostały one niezrealizowane¹⁵. Dlatego w 1683 r. została uchwalona kolejna konstytucja¹⁶. Ponieważ Kijów znajdował się w rękach moskiewskich należało doprowadzić do zmian w funkcjonowaniu sądów. Urzędy grodzkie w Owruczu i Żytomierzu otrzymały prawo sprawowania sądów, a sądy grodzkie kijowskie miały się odbywać w dwu pozostałych grodach. Usprawnienie sądownictwa nastąpiło w 1684 r., po tym jak wojewodą kijowskim został Marcin Kątski. Zostali powołani urzędnicy grodzcy kijowscy oraz owrucy, którzy złożyli przysięgę podczas sejmiku 12 września 1684 r. oraz wyznaczono terminy roczków na 5 października. Z powodu drobnych przeszkód zaczęły się one następnego dnia¹⁷. Konsekwencją tych działań było rozpoczęcie prowadzenia ksiąg kijowskich (aneks II)

W międzyczasie były prowadzone prace nad uporządkowaniem ksiąg owruckich. Dalszy ciąg kłopotów z nastąpił w 1684 r., kiedy doszło do pożaru w monasterze, gdzie były przechowywane¹⁸. W jego wyniku najstarsze księgi zostały zniszczone. Przed rozpoczęciem sądów w Owruczu przeprowadzono rewizję tamtejszych ksiąg (aneks I, 3).

Sejmiki województw ukraińnych odbywały się w dalszym ciągu we Włodzimierzu, ponieważ taka była wola dominującej podczas obrad szlachty. Tam były więc oblatowane ich postanowienia oraz dokumenty z nimi związane. Warto więc zwrócić uwagę na kwestię, jaką rolę odgrywały księgi prowadzone w grodach na terenie województwa kijowskiego.

W czasie, kiedy w Żytomierzu były prowadzone księgi (od 5 grudnia 1649 r. do 5 czerwca 1652 r. oraz 5 stycznia 1664 r. do 4 lutego 1666 r.) gród ten odgrywał normalną rolę. W tym pierwszym okresie odbyły się tam wszystkie sejmiki i oblatowano wszystkie znane nam dokumenty z nimi związane. Kijowianie byli bowiem przekonani, że po wojnie z Kozakami przywrócony zostanie porządek sprzed 1648 r. W 1661 r. w Żytomierzu szlachta zgromadziła się dwukrotnie, przed sejmem oraz na elekcji podkomorzego. Postanowienia te zostały wpisane do ksiąg włodzimierskich, ponieważ żytomierskie nie były prowadzone. W latach 1664–1666 zgromadzenia odbywały się we Włodzimierzu, ale część środowiska starała się o ich powrót do Żytomierza. Odbył się tam ponownie sejmik przedsejmowy oraz elekcja podsędka, a wcześniej część szlachty protesto-

¹⁵ „Seymiki y Elekcyje Woiewodztw Ukrainnych”, VL, t. 4, s. 296.

¹⁶ „Integritas Woiewodztwa Kiiowskiego”, VL, t. 5, s. 327. O jej znaczeniu i następstwach pisałem w artykule, *Szlachta województwa kijowskiego wobec problemów sądownictwa w drugiej połowie XVII wieku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2012, t. 148, z. 1, s. 25.

¹⁷ O tym we wspomnianym artykule, *Szlachta województwa kijowskiego...*, s. 17-31.

¹⁸ Manifestacja pisarza ziemskiego kijowskiego w imieniu obywateli o zgorzenie monasteru i ksiąg grodzkich owruckich, CDIAUK, f. 15, ks. 3, k. 579v-580v. J. Stolicki, *Księgi województwa kijowskiego...*

wała przeciw elekcji sędziego we Włodzimierzu¹⁹. W związku z tym dokumenty z tego okresu znajdujemy w obu grodach, a problem, w którym mieście powinny się odbywać zgromadzenia budził kontrowersje. Gród w Żytomierzu od 1666 r. nie funkcjonował, a w związku z tym do końca wygnania nie prowadzono tam ksiąg. W związku z tym ważną rolę dla Kijowian odgrywały księgi grodzkie owruckie, z których najstarsze uległy spaleni. Owruć nie był miejscem odbywania sejmików ani przed 1648 r., ani w II poł. XVII w., dlatego też miały one inne znaczenie.

W pierwszej księdze owruckiej nie ma jeszcze uniwersałów do województwa kijowskiego oraz postanowień sejmiku. Jedynym dokumentem dotyczącym tej społeczności jest protestacja posła braclawskiego Franciszka Potockiego przeciw konstytucji sejmu grodzieńskiego, zezwalającej na obciążenie dóbr w województwie kijowskim podatkami²⁰. Została ona oblatowana 15 czerwca 1679 r., kiedy powszechna stała się wiedza o uchwałach sejmu. Posłowie kijowscy nie byli obecni w Grodnie²¹. Franciszek Potocki reprezentował w 1678 r. województwo braclawskie, ale pełniąc tę funkcję dziewięciokrotnie cztery razy był wybierany z województwa kijowskiego; był potem też starostą owruckim. Jego związki ze społecznością kijowską były oczywiste, był więc uprawniony do złożenia tej protestacji, zwłaszcza w sytuacji braku posłów kijowskich.

W kolejnej księdze znajduje się laudum sejmiku podatkowego kijowskiego z 5 marca 1682 r.²² oraz uniwersał na ten sejmik²³. Zostało w niej oblatowanych także kilka dokumentów o mniejszym znaczeniu; atestacja przyznana wcześniej szlachlicom Czopowskim, po zerwaniu elekcji deputackiej, publikacja banicji na retentorach podymnego i list egzekucyjny króla do starostów województwa w sprawie gwałtów popełnianych przez niektórych szlachciców²⁴. Z dokumentów niezwiązanych ze zgromadzeniami, ale mających pewne znaczenie w księdze tej znajdują się przywileje m.in. na urzędy, a także testamenty (ale drobnej szlachty).

¹⁹ O tych elekcjach pisałem niedawno, J. Stolicki, *Elekcje na urzędy ziemskie (sejmiki elekcyjne) w województwach ukraińskich w czasie wygnania*, „Kwartalnik Historyczny” 2022, R. 79, nr 1, s. 14-15; J. Stolicki, *Księgi województwa kijowskiego...*

²⁰ CDIAUK, f. 15, ks. 1, k. 148v. „Deklaracje Woiewodztw y Ziem Koronnych”, VL, t. 5, s. 294-295.

²¹ Elekcja deputatów na trybunał z województwa kijowskiego, 11 IX 1679, CDIAUK, f. 28, ks. 123, k.k. 1374-1377. Po wyborze deputatów (jednym z nich był właśnie F. Potocki) Kijowianie zdecydowali o wysłaniu posłów do króla w sprawie tej konstytucji.

²² Laudum województwa kijowskiego, 5 marzec 1682, CDIAUK, f. 15, ks. 2, k. 312-316v. Zostało wydane drukiem w: Archiv, cz. 3, t. 4, s. 6-13.

²³ Uniwersał został wydany 29 grudnia 1681 r., a oblatowany 24 stycznia następnego, CDIAUK, f. 15, ks. 2, k. 248-249.

²⁴ Ten list egzekucyjny został wysłany do wojewody kijowskiego oraz starostów owruckiego i żytomierskiego w odpowiedzi na poselstwo wyprawione do monarchy z sejmiku, na którym ten problem także był poruszony, 29 grudzień 1681 r., ibidem, k. 303-303v.

Więcej materiałów znajduje się w następnej księdze. Są to przede wszystkim lauda sejmików przedsejmowego z 16 grudnia 1682 r.²⁵ oraz z 26 czerwca 1684 r.²⁶ To drugie zostało oblatowane w Owruczu przez wybranych wówczas poborców podymnego. Do ksiąg wpisano także konstytucję sejmu z 1683 r. dotyczącą województwa kijowskiego oraz uniwersał na elekcję sędziego kijowskiego²⁷. Ważne źródła dotyczyły ksiąg owruckich²⁸ i podatków województwa²⁹. W księdze znajduje się lustracja dymów województwa. Sejmik relacyjny z 24 maja 1683 r. powołał łowczego kijowskiego Stanisława Kazimierza Kowalewskiego na administratora szelężnego. Wydał on uniwersał do szlachty w sprawie wydawania tegoż podatku³⁰. W grodzie były oblatowane manifestacje i kwity dotyczące jego wybierania. Jak w innych księgach znajdujemy także dokumenty dotyczące sądów nad retentorami podymnego³¹.

Istotne dokumenty dotyczyły też funkcjonowania sądów. Są to przede wszystkim uniwersał wojewody kijowskiego Marcina Kątskiego zawiadamiający szlachtę o rozpoczęciu sądów kijowskich 28 września 1684 r. oraz wydany przez urzędników grodzkich o ich odłożeniu do 5 października³². I wreszcie warto też zauważyć źródła przydatne dla badań nad wojskowością, które mają związek z sejmikami. Pojawia się bowiem problem ochrony dóbr szlacheckich³³. Ziemianie podczas zgromadzeń domagali się ograniczenia działań wojska, a szczególnie ostro występowali przeciw „swawoli kozackiej”³⁴. Przy okazji

25 Laudum województwa kijowskiego na sejmiku przedsejmowym, CDIAUK, f. 15, ks. 3, k. 45v-47v, oblata 3 lutego 1683 r.

26 Laudum województwa kijowskiego, CDIAUK, f. 15, ks. 3, k. 595-599v. Oblata 16 sierpnia.

27 Konstytucja sejmu warszawskiego województwu kijowskiemu służąca, ibidem, k. 180v-181v; Uniwersał wojewody kijowskiego Marcina Kątskiego, 12 sierpnia 1684, ibidem, k. 599v-600.

28 O manifestacji dotyczącej spalenia ksiąg wspomniano powyżej, natomiast stan ksiąg przedstawiono w trzecim dokumencie w aneksie. O tych dokumentach pisałem w artykule *Księgi województwa kijowskiego w czasie wygnania* (w druku).

29 Lustracja dymów województwa kijowskiego, ibidem, k. 733-751. Rozpoczęto ją 25 stycznia 1683, a przeprowadzono zgodnie z uchwałą sejmiku 15 września 1681.

30 Uniwersał łowczego kijowskiego S. K. Kowalewskiego, egzaktora szelężnego do województwa kijowskiego, 22 czerwca 1683, ibidem, k. 180-180v. Informował w nim o decyzji sejmiku uchwalenia tego podatku i powołaniu go na funkcję administratora, Diligencja z manifestacją od Kowalewskiego względem szelężnego, ibidem, k. 238-238v, oblata 24 sierpnia 1683, oraz k. 257-258. Złożył je z powodu sprzeciwu niektórych obywateli na wybieranie tego podatku. Kwit szelężnego od egzaktorów dzierżawcom czarnobylskim, ibidem, k. 408-408v

31 Manifestacja poborców województwa kijowskiego przeciwko retentorom o nieoddanie podymnego, ibidem, k. 751-751v; Manifestacja Szumlańskich przeciw poborcom 5 podymnego, ibidem, k. 757-758.

32 O nich pisałem w artykule *Szlachta województwa kijowskiego wobec problemów sądownictwa...*, s. 25-27. Uniwersał Kątskiego z 15 lipca 1684, ibidem, k. 612v-613v; uniwersał o odłożeniu roków z 13 września, ibidem, k. 629-630

33 Uniwersał hetmana litewskiego Kazimierza Jana Sapiehy w celu ochrony dóbr Wieleńniki F. Potockiego, CDIAUK, f. 15, ks. 3, k. 744v-745v; Są też liczne protestacje dotyczące postępowania wojskowych.

34 Następstwem tych wezwań były konkretne działania hetmanów, Uniwersał hetmana wielkiego koronnego Stanisława Jana Jabłonowskiego w sprawie ochrony dóbr województwa, ibidem, k. 631-632.

warto też zwrócić uwagę, że na podstawie niektórych z tych źródeł można poszerzyć naszą wiedzę na temat przygotowania kampanii wojennych i informowania o nich szlachty.

W księdze czwartej źródeł związanych z życiem publicznym znajduje się mniej. Oblatowane zostało laudum sejmiku przedsejmowego z 5 stycznia 1685 r.³⁵ Sporo dokumentów dotyczy problemu zniszczeń wojskowych. Są to (jak w poprzedniej księdze) uniwersały hetmana K.J. Sapiehy do ziemian kijowskich³⁶ i protestacje przeciw łupiestwom żołnierzy litewskich. Jest także uniwersał starosty owruckiego Franciszka Potockiego o wyznaczeniu komisji w Łucku w celu oszacowania szkód spowodowanych przez wojsko litewskie³⁷.

Znajdujemy też stare dokumenty, które prawdopodobnie były wpisywane do ksiąg właśnie po powrocie szlachty do swych dóbr. Należy do nich atestacja łowczego kijowskiego Stanisława Kazimierza Kowalewskiego przyznana nieznanym bliżej Lewkowskim, że brali udział w kołowaniu pod Gołębiem³⁸. Na jej podstawie dowiadujemy się, że pospolitacy kijowscy posiadali tam własną chorągiew.

W kolejnej księdze (5) znajduje się uniwersał zwołujący sejmik województwa kijowskiego na 15 stycznia 1686 r.³⁹ oraz laudum sejmiku z 30 maja 1686 r.⁴⁰ Sejmik ten powołał poborców podymnego, którzy 2 lipca wydali uniwersał do obywateli województwa, powiadamiający ich o tej decyzji⁴¹. Ogłosili konieczność zebrania wymaganej sumy i oddania jej poborcom do końca października. Z wybieraniem tego podatku związany jest rejestr juramentów⁴² oraz inne dokumenty o mniejszym znaczeniu, np. kwity⁴³. Z uniwersałów są te wydawane przez hetmana litewskiego K.J. Sapiehę mające chronić przed nadużyciami wojskami dobra starostwa owruckiego. Warto zwrócić uwagę na uniwersał

Relacje między szlachtą a Kozakami przedstawił Jan Perdenia, *Stanowisko Rzeczypospolitej szlacheckiej wobec sprawy Ukrainy na przełomie XVII–XVIII wieku*, Wrocław 1963. Jakkolwiek autor nie miał możliwości wykorzystania ksiąg w Kijowie, to praca zachowuje aktualność, chociaż niektóre wątki można rozwinąć.

35 Laudum sejmiku przedsejmowego województwa kijowskiego, CDIAUK, f. 15, ks.4, k. 47-49.

36 Uniwersał hetmana wielkiego litewskiego. Kazimierza Jana Sapiehy do wojsk litewskich, Stonim 8 lutego 1685, ibidem, k. 23v-24v; Uniwersał Kazimierza Jana Sapiehy do obywateli województwa kijowskiego, w Żurowicach 9 lutego 1685, ibidem, k. 25-25v.

37 Uniwersał starosty owruckiego do obywateli województwa, Łuck 17 czerwca 1685, ibidem, k. 53

38 Atestacja łowczego kijowskiego Stanisława Kowalewskiego dla panów Lewkowskich, ibidem, k. 130v-131v.

39 Uniwersał Jana III do województwa kijowskiego, 10 grudnia 1685 Żółkiew, CDIAUK, f. 15, ks. 5, k. 51v-52v. Odpis z księgi włodzimierskiej, CDIAUK, f. 28, ks. 131, k. 828-829.

40 Laudum województwa kijowskiego, CDIAUK, f. 15, ks. 5, k. 57-60. Jest to także odpis z księgi włodzimierskiej, CDIAUK, f. 28, ks. 131, k. 1112v-1115v.

41 Uniwersał panów poborców województwa kijowskiego do obywateli, CDIAUK, f. 15, ks. 5, k. 53-54v.

42 CDIAUK, f. 15, ks. 5, k. 89v-92v.

43 Rachunek Konstantego Suszczańskiego Proskury poborcy trojga podymnego przed komisarzem województwa, CDIAUK, f. 15, ks. 5, k. 382-383.

hetmana wielkiego koronnego Stanisława Jabłonowskiego do Kozaków mieszkających w województwie kijowskim⁴⁴. Hetman upominał starszyznę, aby pośkromiła działania swawolne, ponieważ sejmiki wysyłają do niego posłów ze skargami na nich. I wreszcie znajdujemy też uniwersał urzędników sądowych grodzkich kijowskich z obwieszczeniem, że kadencja sądów rozpocznie się w Owruczu 13 listopada 1687 r.⁴⁵

W następnej księdze 6 nie ma uchwał sejmików. Znajdują się w niej uniwersały: króla, w którym zawiadamiał o zerwaniu sejmu i zwołaniu sejmików po nim⁴⁶ oraz hetmanów wielkich koronnego i litewskiego⁴⁷. Kazimierz J. Sapieha jeszcze podczas sejmu wydał uniwersał z powodu skarg posłów ukraińskich na łupiestwa wojskowe. Stanisław Jabłonowski również przestrzegał wojskowych przed łupiestwami i zapewnił starostę owruckiego o bezpieczeństwie jego dóbr.

W księdze 7 znajduje się kilka ważnych dokumentów, przede wszystkim trzy uniwersały Dymitra Żabokrzyckiego⁴⁸. W pierwszym zawiadamiał on o terminie rozpoczęcia komisji w Warszawie, która miała dokonać podziału sumy przyznanej egzulantom przez cara w 1686 r. i wzywał szlachtę, aby stawiała się na niej z dokumentami potwierdzającymi prawo do odszkodowania. Równocześnie domagał się od ziemian wydania szelężnego według taryfy, przypominając, że sejmik powierzył mu administrację tego podatku na 1691 r. O technicznych problemach dotyczących wydawania szelężnego znajdujemy informacje w innym uniwersale Żabokrzyckiego⁴⁹. W trzecim zawiadamiał szlachtę o ponownym wyborze go na administratora szelężnego, tym razem dokonanym podczas sejmiku podatkowego 9 czerwca 1692 r.⁵⁰ Ważnym dokumentem jest protestacja złożona przez kilka osób, wywodzących się z niewiele

44 Uniwersał hetmana wielkiego koronnego Stanisława Jabłonowskiego do Kozaków, Lwów 2 czerwca 1687, CDIAUK, f. 15, ks. 5, k. 341v-342v. W tej księdze również jest uniwersał hetmana wielkiego litewskiego Kazimierza Jana Sapiehy na ochronę dóbr starosty owruckiego, w obozie pod Lipowcami 22 września 1687, *ibidem*, k. 381-381v.

45 Uniwersał urzędników sądowych grodzkich kijowskich z obwieszczeniem o roczkach kijowskich, Łuck 20 października 1687, *ibidem*, k. 380-381.

46 Uniwersał Jana III do województwa kijowskiego, Warszawa 18 kwietnia 1689, CDIAUK, f. 15, ks. 6, k. 572-575v.

47 Uniwersał hetmana litewskiego Kazimierza Jana Sapiehy do wojskowych, Grodno 7 marca 1689, *ibidem*, k. 26-26v; Uniwersał hetmana wielkiego koronnego S. Jabłonowskiego do wojskowych, Lwów 12 października 1688, *ibidem*, k. 185-186v; List hetmana wielkiego koronnego S. Jabłonowskiego do starosty owruckiego Franciszka Potockiego, 17 listopada 1688, *ibidem*, k. 186v-188.

48 Uniwersał Dymitra Żabokrzyckiego do szlachty trzech powiatów województwa kijowskiego, we Włodzimierzu 15 grudnia 1690, CDIAUK, f. 15, ks. 7, k. 14-16. Wyjątkowe jest, aby uniwersał był adresowany do trzech powiatów. Żabokrzycki był marszałkiem sejmiku 12 grudnia 1690 r.

49 Uniwersał D. Żabokrzyckiego, podчасzego wilkomirskiego do obywatelów województwa kijowskiego, z Norżyńska 19 marca 1692, *ibidem*, k. 14-16.

50 Uniwersał podчасzego wilkomirskiego D. Żabokrzyckiego do obywatelów województwa kijowskiego, Włodzimierz 10 czerwca 1692, *ibidem*, k. 536-537.

znaczącej szlachty mieszkającej na Polesiu przeciw urzędnikom województwa, zwłaszcza łowczemu Kowalewskiemu, który z kolei protestował przeciw sejmikowi przedsejmowemu z 19 listopada 1692 r.⁵¹. Został on oskarżony o działania na szkodę społeczności, w wyniku których sejmiki są zrywane. Wymusił on siedmioletnią administrację szelężnego i forsował swoje prywatne dążenia w instrukcjach. Kowalewski, mający w województwie kijowskim niewielkie dobra, z innymi obcymi, zakwestionował wynik sejmiku i złożył przeciw niemu protestację w grodzie łuckim. Ta protestacja przynosi dodatkowe informacje na temat owego sejmiku.

W księdze znajduje się więcej niż w poprzednich źródłach związanych z ochroną dóbr szlacheckich, zwłaszcza przed Kozakami. Są to uniwersały hetmana Jabłonowskiego do pułkowników kozackich: Semena Palija, Hryszki, Bazylego Iskrzyckiego, oraz protestacje szlachty z powodu zniszczeń dokonanych przez nich⁵². Niektórzy ziemianie starali się o uzyskanie ordynansów hetmańskich w celu ochrony ich dóbr⁵³.

W kolejnych dwu księgach dominują spotykane już dokumenty: ordynanse, listy i ordynanse wydawane w celu ochrony dóbr. Wyjątkowe jest oblatowane laudum sejmiku przedsejmowego z 10 listopada 1693 r.⁵⁴ W następnej księdze są też źródła dotyczące podatku szelężnego w tym czasie⁵⁵. Poza tym warto wymienić uniwersał na roki grodzkie oraz uniwersał starosty owruckiego Franciszka Potockiego, marszałka sądu kapturowego do szlachty informujący o ich powołaniu⁵⁶.

W następnej księdze znajdują się ważne dokumenty. Wymienić trzeba dwa uniwersały dygnitarzy zwoływających szlachtę na popisy pospolitego ruszenia

⁵¹ Reprotestacja obywateli województwa kijowskiego przeciwko Kowalewskiemu łowczemu kijowskiemu, *ibidem*, k. 849v-851v. Była to jedna z kilku protestacji, inne znajdują się w księdze grodzkiej włodzimierskiej 137 i łuckiej, f. 25 ks. 432. Więcej na temat tego zgromadzenia w części dotyczącej sejmików przedsejmowych w przygotowanej monografii, *Sejmiki ukraińskie podczas wygnania 1648-1700*.

⁵² Nie zawsze ci pułkownicy stosowali się do zawartych w nich wezwań. W liście namiestnika pułku Palija do starosty owruckiego F. Potockiego znajdują się niedwuznaczne groźby, że jeżeli Kozacy nie uzyskają boroszna to sami przyjdą i wezmą co należy do nich, *ibidem*, k. 464v-465.

⁵³ Szczególnie zapobiegliwy był podczaszy wilkomirski Dymitr Żabokrzycki. W celu ochrony jego dóbr hetman Jabłonowski wydał uniwersał do pułkownika Iskrzyckiego, Lwów 25 marca 1692, *ibidem*, k. 500-500v i Lwów 16 kwietnia 1692, *ibidem*, k. 503-504. Jest też uniwersał hetmana wielkiego litewskiego Kazimierza Sapiehy na ochronę dóbr miasta Norżyńska należących do Żabokrzyckiego, we Lwowie 4 listopada 1692, *ibidem*, k. 564v-565.

⁵⁴ Laudum sejmiku przedsejmowego województwa kijowskiego, CDIAUK, f. 15, ks. 8, k. 110v-115v.

⁵⁵ List łowczego kijowskiego Stanisława K. Kowalewskiego do podstarościch starego i nowego miasta Narodycz, w Łucku 2 marca 1694, CDIAUK, f. 15, ks. 9, k. 30-31; Manifestacja chorążego żytomirskiego Michała Staweckiego przeciwko Kowalewskiemu, oblata 18 marca 1694, *ibidem*, k. 174-175.

⁵⁶ Uniwersał na roczki grodzkie województwa kijowskiego, 13 października 1695, *ibidem*, k. 517v-518v; Uniwersał Franciszka Potockiego, starosty owruckiego, marszałka sądów kapturowych województwa kijowskiego do obywateli województwa, 6 grudnia 1696, *ibidem*, k. 945v-946v.

w trakcie bezkrólewia⁵⁷, dwie protestacje przeciw niektórym punktom znajdującym się w instrukcjach poselskich⁵⁸ i jedna przeciw konstytucji sejmowej⁵⁹. W tej ostatniej szlachta protestowała przeciwko dwu konstytucjom, uchwalonym podczas ostatniego sejmku, które ograniczały prawa prawosławnych. Ciekawym źródłem jest również atestacja marszałka sejmku Stanisława Szczuki dana posłowi Mikołajowi Dogieł-Cyrynie, że był obecny podczas obrad⁶⁰. Jak w poprzednich księgach znajduje się również sporo uniwersałów hetmana Jabłonowskiego do starszyny kozackiej, przywileje, w tym na urzędy oraz atestacje, ale dotyczące spraw prywatnych. Ostatnia z interesujących nas ksiąg (nr 12) zawiera jedynie uniwersały i ordynanse hetmana Jabłonowskiego oraz regimientarza Balcera Wilgi dotyczące bezpieczeństwa dóbr szlacheckich oraz mniej ważne dokumenty.

Mniejsze znaczenie dla badań nad życiem publicznym posiadają księgi grodzkie kijowskie. Z II poł. XVII w. zachowało się ich sześć (patrz aneks II). W księdze nr 3 znajdują się pozwy oraz publikacje banicji na retentorach. Z innych źródeł, przydatnych do badań nad elitą ziemską wymienić trzeba przywileje. Więcej dokumentów znajduje się w kolejnej księdze. W pierwszej kolejności trzeba wymienić dwie protestacje ziemian kijowskich przeciw sejmikom przedsejmowym. Pierwszą złożyli przedstawiciele drobnej szlachty, a dotyczyła umieszczenia w instrukcji punktu dotyczącego uposażenia monasteru pieczarskiego⁶¹. Ważniejsza protestacja została zgłoszona przeciwko sejmikowi województwa przed kolejnym sejmem, który odbył się 5 listopada 1688 r.⁶² Zgłosiła ją także drobna szlachcka, a poruszono w niej kilka wątków, np. okoliczności, w jakich odbył się ten sejmik. Autorzy jej protestowali przeciw elicie wojewódz-

57 Uniwersał podkomorzego kijowskiego Marcjana Czaplica do obywateli województwa kijowskiego, w Nowodworze 3 marca 1697, CDIAUK, f. 15, ks. 10, k. 32v-33v. Przypomniał, że zgodnie z uchwałą sejmiku 29 grudnia 1696 r. na dzień 20 kwietnia został złożony popis i informował szlachtę o swej nieobecności na nim z powodu złego stanu zdrowia. Uniwersał starosty owruckiego Franciszka Potockiego do obywateli województwa kijowskiego oznajmujący o popisie, 13 marca 1697, ibidem, k. 33v-34v.

58 Manifestacja obywateli województwa kijowskiego przeciwko laudum sejmiku 29 grudnia 1696, ibidem, k. 147-148; Protestacja obywateli województwa kijowskiego przeciwko pewnym punktom umieszczonym w laudum, ibidem, k. 433-434v.

59 Protestacja obywateli województwa kijowskiego i wołyńskiego przeciwko posłom na sejm warszawski i punktom pewnym w konstytucji wyrażonym, ibidem, k. 789v-791.

60 Atestacja referendarza koronnego Stanisława Szczuki, marszałka izby poselskiej pisarzowi braclawskiemu M. Dogieł-Cyrynie, posłowi województwa kijowskiego, że był obecny na sejmie, 9 lipca 1699, ibidem, k. 621-621v.

61 Protestacja obywateli województwa kijowskiego *de nullitate* punktu pewnego w laudum i instrukcję sejmową włożonego, CDIAUK, f. 2, ks. 4, k. 195-195v. Została ona oblatowana 19 listopada 1688 r.

62 Protestacja obywateli województwa kijowskiego przeciwko dygnitarzom i urzędnikom województwa kijowskiego, ibidem, k. 385-387. Oblata 2 marca 1688 r. Przeciw temu sejmikowi protestację złożył też Dymitr Żabokrzycki, oblatowaną w księdze włodzimierskiej 133, co spowodowało re-protestację wybranych posłów. Protestacja złożona w Owruczu powstała prawdopodobnie też z jego inspiracji. O tym w przygotowanej monografii, *Sejmiki ukraińskie podczas wrygnania 1648-1700*.

twa i wybranym posłom, którzy zmonopolizowali życie polityczne środowiska. Zarzucali im, że usiłują doprowadzić do niekorzystnego dla większości podziału sumy przyznanej przez Moskwę w 1686 r. Protestowali również przeciwko bezprawnemu przebiegowi sejmiku i wyborowi posłów. Wpływowi urzędnicy nie poinformowali szlachty o terminie zgromadzenia, ukryli uniwersały, które nie były ogłoszone w żadnym grodzie znajdującym się w województwie (jedynym był ten w Owruczu). Sejmik odbył się w niewielkiej frekwencji, obecni zignorowali protestacje i wybrali czterech posłów zamiast trzech, spośród należących do elity. Jej przedstawiciele bezprawnie usurpują sobie prawo do podejmowania wszystkich decyzji. W protestacji podniesiono także argument, że nie tylko bezprawnie zdominowali życie polityczne Kijowian, ale uniemożliwiają innym dostęp do funkcji sejmikowych, narzucając uboższej szlachcie określone postanowienia. Jako przykład podali, że w instrukcji na sejm grodzieński znalazł się punkt, żeby sejmiki dalej odbywały się we Włodzimierzu, a posłowie sprzeciwiali się ich przeniesieniu do Żytomierza lub Owruca⁶³. Innym źródłem jest atestacja przyznana przez zgromadzonych po elekcji deputackiej w 1685 r. Czopowskim⁶⁴. Przydatność jej polega nie tyle na treści, bowiem jest tam jedynie potwierdzenie, że rodzina zamieszkiwała na Kijowszczyźnie od wielu lat. Natomiast posiadamy informację, że elekcja została zerwana, a ponadto pod dokumentem znajduje się 55 podpisów. Można założyć, że obecnych na elekcji było niewiele więcej. Przynosi więc pewne informacje dotyczące frekwencji podczas zgromadzeń.

Znacznie mniej przydatnych do badań nad życiem publicznym źródeł znajduje się w następnej księdze (5). Są to jedynie protestacje przeciw łupiestwom dokonywanym przez wojsko i testament Jana Chodakowskiego. Był on jednym z sygnatariuszy obu, przedstawionych wyżej, protestacji i należał do owej drobicy, która próbowała włączyć się w życie sejmikowe. W księdze znajduje się też kilka ważnych dokumentów dotyczących sądów województwa, zwłaszcza dwa listy urzędników sądowych dotyczące rozpoczęcia sądów grodzkich w Owruczu⁶⁵.

⁶³ Punkt taki rzeczywiście znajdował się w instrukcji sejmiku z 9 stycznia 1688 r., CDIAUK, f. 28, ks. 133, k. 798-798v.

⁶⁴ Atestacja obywateli województwa kijowskiego, CDIAUK, f. 2, ks. 4, k. 5-6. Niektórzy obecni są podpisani w liczbie mnogiej np. Dydkowscy. Uwagi na temat frekwencji na sejmikach ukraińskich zostały przedstawione w przygotowanej monografii, *Sejmiki ukraińskie podczas wygnania 1648-1700*.

⁶⁵ List urzędników sądowych województwa kijowskiego do obywateli województwa z obwieszczeniem o rozpoczęciu roczków sądowych w Owruczu dnia 27 listopada 1687, Łuck 4 listopada 1687, Opóźnienie sądów nastąpiło w wyniku przechodów wojskowych, CDIAUK, f. 2, ks. 5, ibidem, k. 67-68; List panów urzędników sądowych województwa kijowskiego do obywateli województwa z obwieszczeniem o rozpoczęciu roczków sądowych w Owruczu dnia 19 sierpnia 1688, Łuck 20 lipca 1688, ibidem, k. 120-120v. Problematykę sądów, w tym także analizę tych dokumentów przedstawiłem w artykule, *Szlachta województwa kijowskiego wobec problemów sądownictwa...*, s. 28.

W księdze 6 znajduje się kilka interesujących dokumentów. Najważniejszym jest uniwersał Dymitra Żabokrzyckiego, w którym zawiadamiał on o terminie rozpoczęcia komisji w Warszawie i o podatku szeleżnym (był on przedstawiony przy okazji charakterystyki księgi owruckiej 7, w której się znajduje – patrz przypis 45) został oblatowany też w księgach kijowskich⁶⁶. W związku z tym uniwersałem w księdze znajduje się wiele manifestacji przedstawicieli drobny szlacheckiej, którzy wyznaczali swoich plenipotentów do reprezentowania ich na tej komisji. Ze źródeł związanych z szeleżnym zachowały się plenipotencja dotycząca wybierania tego podatku udzielona przez D. Żabokrzyckiego Michałowi Skałkowskiemu i manifestacje z nim związane.

Innym jest atestacja łowczego kijowskiego Kowalewskiego przyznana Andrzejowi Moszkowskiemu, że w 1672 r. stawił się na pospolite ruszenie⁶⁷. To drugi taki dokument, brak ich natomiast w księgach włodzimierskich. W księdze został oblatowany list Jana III do senatora, w którym monarcha wyzywa go, aby przybył na sejmik województwa czernihowskiego 5 grudnia 1689 r. i działał tam dla dobra publicznego (czyli popierał interesy monarchy⁶⁸). Nie wiadomo który z senatorów był odbiorcą. Listy takie nie były oblatowane w księgach grodzkich.

W księdze numer 7 znajdują się pojedyncze dokumenty o niewielkim znaczeniu (publikacje banicji, kwit poborcy podymnego oraz przywileje na dobra).

W następnej księdze (8) zostało oblatowane laudum sejmiku 29 grudnia 1696 r.⁶⁹ oraz kilka dokumentów dotyczących życia publicznego Rzeczypospolitej: postanowienia rokoshu i uniwersał prymasa informujący o jego zawiązaniu. Innym źródłem jest rekwizycja uniwersału zwołującego sejmik przedsejmowy kijowski w 1698 r.⁷⁰

W kolejnych dwu księgach znajdują się wprawdzie lauda sejmikowe i protestacje związane z nimi, ale pochodzą już z początków XVIII w. Z czasów wygnania były jeszcze oblatowane stare przywileje i tym podobne dokumenty.

Jak już wspomniano, sejmik kijowski za panowania Jana III odbywał się we Włodzimierzu i tam były oblatowane jego postanowienia oraz większość źródeł z nim związanych (np. uniwersały je zwołujące). Nie zmieniło się to po traktacie w Żórawnie, kiedy do swych dóbr na Kijowszczyźnie zaczęła wracać

⁶⁶ Uniwersał Dymitra Żabokrzyckiego do szlachty trzech powiatów województwa kijowskiego, we Włodzimierzu 15 grudnia 1690, CDIAUK, f. 2, ks. 6, k.1-3v.

⁶⁷ Atestacja łowczego. kijowskiego Stanisława Kowalewskiego, rotmistrza na on czas pospolitego ruszenia województwa kijowskiego wydana Andrzejowi Moszkowskiemu, w obozie pod Lublinem 2 listopada 1672, ibidem, k. 37v-38v

⁶⁸ List był pisany w Żółtkwi 11 listopada 1689, ibidem, k. 36-36v.

⁶⁹ Laudum województwa kijowskiego, CDIAUK, f. 2, ks.8, k. 7-12.

⁷⁰ Rekwizycja obywateli województwa kijowskiego, ibidem, k. 209-210. Została ona oblatowana 20 marca 1698.

szlachta. Widoczny jest rozdźwięk między elitą szlachecką, odgrywającą dominującą rolę na sejmiku a drobnymi ziemianami, którzy nie posiadali związków z Wołyniem⁷¹.

W czasie, kiedy były prowadzone księgi grodzkie owruckie i kijowskie, grody te nie odgrywały więc pierwszoplanowej roli. Przynoszono do nich niewiele dokumentów związanych z życiem publicznym. Były to przede wszystkim lauda, w których uchwalano podatki np. z 5 marca 1682 r. czy 16 grudnia 1682 r. oraz rewizja podymnego. Nie były natomiast wpisywane instrukcje, chociaż pewną wiedzę o zapisach w nich posiadała nawet drobna szlachta.

Do ksiąg tych wpisywano też uniwersały administratorów szeleżnego oraz inne dokumenty związane z wybieraniem podatków. Wynikało to z faktu, że informację o tym powinien mieć każdy szlachcic. Kolejna sfera zagadnień dotyczyła bezpieczeństwa dóbr ziemskich. Konflikty z Kozakami nasiliły się po śmierci hetmana Andrzeja Mohyły w 1689 r., który zgodnie współdziałał nie tylko z polskimi dowódcami, ale i ze szlachtą oraz starał się łagodzić napięcia. Sejmiki kijowskie podejmowały decyzje dotyczące ograniczenia „swawoli kozackiej”, zwłaszcza wybierając posłów do hetmana koronnego Stanisława Jabłonowskiego, a potem też do regimentarzów Stanisława Druszkiewicza i Balcera Wilgi, a nawet do monarchy. Wydawali oni uniwersały, w których zobowiązywali pułkowników kozackich do przestrzegania praw. Zachowały się także listy hetmana litewskiego K.J. Sapiehy, w których zapewniał bezpieczeństwo dobrom szlacheckim. Niektórzy ziemianie, należący do elity starali się samodzielnie załatwić sobie nietykalność ich dóbr, stąd znajdujemy także takie dokumenty.

Ważną rolę odgrywają źródła związane z funkcjonowaniem sądów i prowadzeniem ksiąg województwa. Problemy te były poruszane na sejmikach i udało się je częściowo rozwiązać po 1683 r. Działalność sądów budziła jednak zastrzeżenia szlachty, na co znajdujemy potwierdzenia w kolejnych uchwałach, a zwłaszcza w manifestacjach. Trzeba zauważyć, że położenie szlachty na Kijowszczyźnie było bardzo trudne. Nie toczyły się tam działania wojenne, ale były to ziemie sąsiadujące z terenami, gdzie prowadzono walki, a przechody licznych wojsk utrudniały codzienne funkcjonowanie. Wpływało to na treść dokumentów, które były wpisywane do ksiąg grodzkich województwa kijowskiego. Dominacja na sejmikach średniej i urzędniczej szlachty, związanej z Wołyniem powodowała, że oblatywała ona ważne dla siebie dokumenty we Włodzimierzu. W grodach kijowskich znajdujemy głównie źródła dotyczące drobnicy szlacheckiej.

⁷¹ O problemach tych więcej w przygotowanej monografii, *Sejmiki ukraińskie podczas wygnania 1648–1700*.

ANEKS

Dokumenty przedstawiające stan ksiąg grodzkich żytomirskich i owruckich
na podstawie rewizji deputatów sejmikowych1. Rewizycja ksiąg grodzkich żytomirskich od jm. pana Olizara, podsędka ziemskiego
kijowskiego, f. 11, ks. 15, k. 174v-175v. (oblatowana 9 stycznia 1666)

Przed urzędem i aktami niniejszemi grodzkiemi żytomirskimi, przede mną Pawłem Ziółkowskim, podstarościm żytomirskim stanąwszy oczewisto wożny generał województw kijowskiego, wołyńskiego, braclawskiego i czernihowskiego szlachetny Jan Mojsiewicz w moc prawdziwej swojej relacyjej ku zapisaniu do ksiąg niniejszych jawnie i dobrowolnie zeznał temi słowy. Iż on roku terażniejszego 1666 miesiąca januarii siódmego dnia użyty na sprawę i potrzebę ur. jm. pana Jana Olizara Wołczkiewicza podsędka ziemskiego kijowskiego mając przy sobie stronę szlachtę, szlachetnych pana Gabriela Steckiego i pana Macieja Grzymałę, ludzi dobrych, wiary godnych, będąc w kancelaryjej grodzkiej żytomirskiej rekwirował od regenta tamecznego ksiąg grodzkich żytomirskich, prosząc aby było poszukano niektórych pewnych spraw i protestacyi wyż mianowanemu jm. panu podsędkowi ziem kijowskich należących. Które księgi iż przez swawolą chłopską, jedne cale poginęły, drugich ledwie co znajduje się, a mianowicie roku 1649 od dnia 5 miesiąca decembris do dnia 30 tegoż miesiąca sprawy znajdują się; roku 1650 całego roku księgi cale zostają, roku zaś 1651 od dnia wtórego miesiąca januarii, do dnia jedenastego februarii; gdyż na ten czas się była znowu rebelija wszczęła, dla której akta wakowały, od dnia wyż mianowanego aż do dnia 21 augusti, potym od dnia 21 augusti roku pomienionego do dnia 29 miesiąca decembris sprawy susceptowane znajdują się; roku 1652 od dnia 1 januarii do dnia 29 maja, gdyż tego roku jak się ta burza rebelijej kozackiej i swewoli chłopskiej wzniciła w Ukrainie. Zaś gród potym cale aż do roku 1664 wakować musiał, przeto też spraw niektórych, które się w tych księgach pomienionych roków znaleźć mogły ekstrakty otrzymawszy dla weryfikacyjej tego wszystkiego. Pomieniony wożny przerzeczoną szlachtą przy sobie na ten czas będącą oświadczywszy się prosił, aby ta jego rekwizycja i relacyja do ksiąg niniejszych grodzkich żytomirskich przyjęta i zapisana była. Co za moim urzędowym przyjęciem otrzymał.

2. Rewizya ksiąg grodzkich przez ichm. panów komisarzów (oblatowana 12 września 1679) F. 28,
ks. 123, k. 708-709v

My niżej na podpisach rąk naszych specyfikowani komisarze, ex laudo publico na elekcyjej deputackiej w roku 1678 o śrzodopościu odprawowanej, do odebrania i zrewidowania ksiąg grodzkich owruckich unaniami consensu obrani, wiadomo czynimy iż według rewizyjej tychże ksiąg przez ichm., pana Jana Steckiego, na potym czesznika kijowskiego, jm. pana Michała Trypolskiego, na on czas podstarościę grodzkiego owruckiego, a potym pisarza ziemskiego kijowskiego zaczęliśmy rewidować od roku 1647 za starostwa wielm. jm. pana Władysława Niemirycza, gdzie ksiąg pięć nieintroligowanych naleźliśmy; w księdze jednej roku 1648, kwietnia pierwszego dnia karta zdarta i druga naddarta, jednak komu i od kogo ten zapis służy, znaczny jest. A potym księgi za starostwa wielm. jm. pana Jana Sapiehy, pisarza polnego koronnego anno 1665, póki nie nastąpiła hostilitas zrewidowaliśmy, w których żadnego mentamentu nie naleźliśmy. Jednak za starostwa tegoż mianowanego jm. pana

Sapiehy starosty owruckiego, pisarza polnego koronnego księga jedna, w której są sprawy anno 1661, anno 1662 i 1663 i 1664 intrologowana. A zaś roku 1655 nie intrologowane i nieskończone, oryginałów różnych oblat in numero dwieście dwadzieścia i siedm, których jest registr i na tymże registrze są inskrypcyje, które są oryginały odebrane.

Którą rewizyją tych ksiąg i oryginałów odprawiwszy, jm. pana Marcina Suryna przeszłego pisarza grodzkiego owruckiego z oddania tych ksiąg i oryginałów kwitujemy. A te księgi według naszej i dawnej rewizyje i oryginały zapisów z regestrami z inskrypcyją naszą do rąk ur. pana Stefana Wyszpolskiego, pisarza grodzkiego owruckiego i pana regenta onego ur. pana Michała Konczakowskiego oddajemy. Działo się we Włodzimirzu dnia 11 miesiąca septembra anno 1679. U tej rewizji podpisy rąk tymi słowy: Jan Wojnarowski łowczy owrucki jako destynowany od braci unaniami consensu komisarz, Konstanty Wyszpolski jako destynowany od braci unaniami consensu komisarz, Adam Korczewski idem ut supra mianowany komisarz.

3. Lokacyja ksiąg gr. owruckich w zamku w Owroczu (oblatowana 4 października 1684 r.) F. 15, ks. 3 k. 694v-696v (nr 203)

Personaliter stanąwszy ur. ichm. panowie Michał Stawecki podstarości, Andrzej Długopolski pisarz urzędniczy grodzcy owruccy i ur. ichm. pan Teodor z Czerniechowa Niemirydz, pan Marcin Suryn, pan Aleksander Kazimierz Czernski, pan Teodor Pawsza, pan Teodor Siennicki dla wpisania do ksiąg niniejszych grodzkich owruckich podali kartę lokowania ksiąg grodzkich owruckich w zamku JKMcI owruckim. Która karta lokacyjnej pomienionych ksiąg temi słowy pisana. Roku 1684, dnia 4 octobris, in praesentia ichm. panów, jm. pana Teodora na Horoszkach Niemirydza podkomorzycza kijowskiego, jm. pana Teodora Pawszę, jm. pana Marcina Suryna, jm. pana Teodora Siennickiego, jm. pana Aleksandra Kazimierza Czernskiego, ichm. panowie Michał Stawecki podstarości, Andrzej Długopolski pisarz, urzędniczy grodzcy owruccy księgi grodzkie owruckie lokowali w zamku owruckim.

Naprzód księga intrologowana, która się poczyna ab anno 1678 dnia 23 maj usque ab anno 1680 dnia 30 decembris; roku 1681 dnia 4 januarii w seksterniach, których seksterni 33, nieintrologowane, tylko zregestrowane i skorygowane do dnia 30 XII 1682; dnia 7 januarii także w seksterniach, których seksterni 30, zregestrowane i skorygowane do dnia 31 decembris roku 1683; dnia 7 januarii także w seksterniach zregestrowane i skorygowane, których seksterni 43, do dnia 31 decembra roku 1684 poczynają się dnia 5 januarii, które dnia wtórego septembra kończą się, znajdują się seksterni 32.

Za jurysdykciją jw. jm. pana Mikołaja Sapiehy wojewody braclawskiego, starosty owruckiego, których ksiąg nie rewidowano tylko prezentowano i one lokowaliśmy w zamku JKMcI owruckim. Dan ut supra Michał Stawecki, podstarości owrucki, Andrzej Długopolski pisarz grodzki owrucki, Teodor z Czerniechowa Niemirydz, Aleksander Kazimierz Czernski, Teodor Siennicki.

ANEKS II

Księgi grodzkie województwa kijowskiego z czasów wygnania 1648-1700 znajdujące się obecnie w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy w Kijowie

Fond 11. Księgi grodzkie żytomierskie

Sygnatura	Data początkowa	Data końcowa	Ilość stron	Stara sygnatura, rodzaj księgi
13	05.12.1649	30.12.1650	675	19, zapisowa, potoczna
14	02.01.1651	05.06.1652	392	20, zapisowa, potoczna
15	05.01.1664	04.02.1666	182	21, zapisowa, potoczna

Fond 15. księgi grodzkie owruckie

Sygnatura	Data początkowa	Data końcowa	Ilość kart	Stara sygnatura, rodzaj księgi
1	23.05.1680	30.12.1680	411	3209, potoczna
2	04.01.1681	31.12.1682	507	3210, zapisowa, potoczna, dekretowa
3	02.01.1683	15.12.1684	750	3211, zapisowa, potoczna. W 1684 r. zmienił się starosta i urzędnicy grodzcy.
4	05.01.1685	18.12.1685	404	3212, zapisowa, potoczna
5	07.01.1686	29.12.1687	607	3213, zapisowa, potoczna
6	02.01.1688	31.12.1689	915	3214, zapisowa, potoczna
7	10.01.1691	31.12.1692	863	3216, zapisowa, potoczna
8	03.01.1693	24.12.1693	432	3217, zapisowa, potoczna
9	07.01.1694	20.12.1696	1230	3218, zapisowa, potoczna
10	02.01.1697	15.12.1699	792	3219, zapisowa, potoczna
12	11.01.1690	30.12.1690	565	3215, zapisowa, potoczna

Fond 2. Księgi grodzkie kijowskie

Wspomniana konstytucja z 1683 r. przewidywała, że dopóki Kijów pozostanie w rękach moskiewskich, sądy urzędników grodzkich kijowskich będą się odbywały w Żytomierzu i Owruczu⁷². Księgi grodzkie kijowskie były prowadzone tylko w Owruczu, ponieważ gród w Żytomierzu nie funkcjonował. Nie są to więc księgi, o zwrot których dopominali się wygnańcy z Kijowszczyzny po zawarciu traktatu Grzymułtowskiego.

⁷² „Integritas Woiewództwa Kiiowskiego”, VL, t. 5, s. 327.

Sygnatura	Data początkowa	Data końcowa	Ilość stron	Stara sygnatura, rodzaj księgi
3	07.10.1684	28.10.1685	268	2, zapisowa, potoczna, dekretowa
4	07.01.1686	31.12.1688	392	3, zapisowa, potoczna
5	08.01.1689	30.12.1690	491	4, zapisowa, potoczna
6	16.01.1691	22.12.1695	669	5, zapisowa, potoczna
7	12.05.1696	22.12.1696	402	6, zapisowa, potoczna, dekretowa
8	02.01.1697	31.12.1699	592	7, zapisowa, potoczna

Bibliografia

Źródła

Центральный державний історичний архів України, м. Київ (Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie) // Central'nij deržavnij istoričnij arhiv Ukraïni, m. Kiïv,

fond 2 (księgi grodzkie kijowskie) ks. 4, 5, 6, 7, 8.

fond 11 (księgi grodzkie żytomierskie) ks. 15.

fond 15 (księgi grodzkie owruckie) ks. 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12.

fond 25 (księgi grodzkie łuckie) ks. 432.

fond 28 (księgi grodzkie włodzimierskie) ks. 123, 131, 133, 137.

Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе, cz. II, t. 2, Акты для истории провинциальных сеймиков Юго-Западного края во второй половине XVII века, Киев 1888, cz. III, t. 4, Акты относящиеся к эпохе Богдана Хмельницкого, Киев 1914 // *Arhiv Ūgo-Zapadnoj Rossii, izdavaemyj vremennoj komissiej dlâ razbora drevnih aktov, sostoâšej pri Kievskom, Podol'skom i Volynskom general-gubernatore, cz. II, t. 2, Akty dlâ istorii provincial'nyh sejmikov Ūgo-Zapadnogo kraâ vo vtoroj polovine XVII veka, Kiev 1888, cz. III, t. 4, Akty odnosâšiesâ k èpohe Bogdana Hmel'nickago, Kiev 1914.*

Volumina Legum, t. 2, 4, 5, Warszawa 1980.

Opracowania

Babkina W.L., *Kolekcja ksiąg wpisów w Centralnym Państwowym Historycznym Archiwum Ukrainy w Kijowie, „Miscellanea Historico-Archivistica” 1999, t. 10.*

Dąbkowski P., *Księgi sądowe halickie za czasów polskich, Lwów 1917.*

Dąbkowski P., *Palestra i księgi sądowe trembowelskie za czasów polskich, Lwów 1920.*

Dąbkowski P., *Zaginione księgi sądowe województwa ruskiego i bełskiego, Lwów 1921.*

Dąbkowski P., *Palestra i księgi sądowe ziemskie i grodzkie w dawnej Polsce, Lwów 1926.*

- Dąbkowski P., *Katalog dawnych aktów sądowych polskich województwa ruskiego i bełzkiego przechowywanych w Archiwum Państwowym we Lwowie*, cz. I, Lwów 1937.
- Dąbkowski P., *Księgi sądowe lwowskie w dawnej Polsce*, Lwów 1937.
- Kurtyka J., *Zapomniane pomniki cywilizacji europejskiej. Zespoły ksiąg sądowych „szlacheckich” i miejskich z czasów I Rzeczypospolitej (XVI–XVIII w.) w Kijowie*, „Rocznik Krakowski” 2005, 71.
- Nykiel B., *Kolekcja grodzkich i ziemskich ksiąg sądowych w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy w Kijowie w świetle projektu „Zapomniane pomniki Cywilizacji Europejskiej”*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 6, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2013.
- Pamiętnik Pierwszego Zjazdu Historycznego Polskiego imienia Jana Długosza, odbytego w Krakowie w czterechsetną rocznicę jego śmierci*, wyd. M. Bobrzyński, M. Sokołowski, Kraków 1881.
- Perdenia J., *Stanowisko Rzeczypospolitej szlacheckiej wobec sprawy Ukrainy na przełomie XVII–XVIII wieku*, Wrocław 1963.
- Rachuba A., *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763*, Warszawa 2002.
- Stolicki J., *Elekcje na urzędy ziemskie (sejmiki elekcyjne) w województwach ukraińskich w czasie wygnania*, „Kwartalnik Historyczny” 2022, R. 79.
- Stolicki J., *Księgi województwa kijowskiego w czasie wygnania*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2022, t. 149, z. 2.
- Stolicki J., *Sejmiki ukraińskie podczas wygnania 1648–1700 (w przygotowaniu)*.
- Stolicki J., *Szlachta województwa kijowskiego wobec problemów sądownictwa w drugiej połowie XVII wieku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2021, t. 148, z. 1.
- Stolicki J., Sytniewski J., *Powrót szlachty polskiej na Ukrainę po ugodzie zborowskiej*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2021, t. 18.
- Straszko W., *Inwentaryzacja ksiąg wpisów w Centralnym Państwowym Historycznym Archiwum Ukrainy w Kijowie*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 1999, t. 10.

STRESZCZENIE

**Materiały do działalności sejmiku kijowskiego z II poł. XVII w.
w księgach grodzkich dawnego województwa kijowskiego**

Księgi żytomierskie były prowadzone w latach 1649–1652 i później w 1664–1666. Potem gród nie funkcjonował, a księgi były przechowywane w Łucku. Wznowiono je jesienią 1701 r. Ich ówczesny stan znany jest z prywatnej rekwizycji, przeprowadzonej w 1666 r. W II poł. XVII w. były prowadzone więc w czasie, kiedy w Żytomierzu odbywały się sejmiki, stąd źródła z nimi związane były w nich oblatywane. Księgi owruckie rewidowano w tym czasie kilkakrotnie, najnowsze rewizje przeprowadzono w latach 1679 i 1684 r. Po porównaniu ich wyników możemy ustalić, które zostały zniszczone w czasie pożaru w 1684 r. Porównując natomiast dokumenty przedstawiające stan zachowania ksiąg żytomierskich z 1666 r. i owruckich z 1684 r. z ich zbiorem znajdującym się dzisiaj w archiwum możemy stwierdzić, że nie uległ on zmianie. Najstarsze księgi owruckie pochodzą z 1678 r. bowiem starsze uległy spaleni. Księgi kijowskie były prowadzone po roku 1684. Na mocy konstytucji z 1683 r. powołano sądy we wszystkich grodach województwa. Kijowskie miały działać w Owruczu i Żytomierzu, ponieważ miasto było zajęte przez Moskwę. 12 września 1684 r. na sejmiku przysięgę złożyli nowo powołani urzędnicy sądowi kijowscy i owrucy. Rewizję ksiąg owruckich oblatowano przed rozpoczęciem sądów. Księgi kijowskie były prowadzone tylko w Owruczu. W księgach owruckich i kijowskich w tym czasie znajduje się niewiele dokumentów związanych z sejmikami. Wpisywano do nich postanowienia szczególnie ważne dla szlachty, która wróciła do swych dóbr na Kijowszczyźnie. Należały do nich niektóre lauda sejmiku, zwłaszcza te, w których znajdowały się informacje dotyczące podatków. Były to odpisy z grodu włodzimierskiego. Nie ma żadnej instrukcji dla posłów na sejm. W księgach oblatowano uniwersały poborców podatkowych, urzędników sądowych oraz hetmanów. Źródła te w zdecydowanej większości nie były wpisywane do grodu we Włodzimierzu. Znajdują się tylko w księgach grodzkich owruckich lub kijowskich. Odnosiły się one do postanowień zapadłych na sejmikach. Dotyczyły przede wszystkim bezpieczeństwa dóbr szlacheckich, ale także zawiadamiano w nich o uchwalonych podatkach (zwłaszcza szelężnym) lub przypadających rokach. Dotyczyły więc problemów ważnych dla funkcjonowania tej szlachty, która wróciła na Kijowszczyznę. Księgi te służyły głównie tej części społeczności, elita ziemska korzystała nadal z grodu włodzimierskiego. W księgach tych znajduje się niewiele dekretów, pełniły one przede wszystkim funkcje urzędów. Sądy odbywały się rzadko, co wynikało głównie z braku bezpieczeństwa na Ukrainie.